

A szleng és a cseh nyelvészet néhány ehhez kapcsolódó kérdése*

Dolgozatomban szeretném bemutatni, hogyan indult el Csehszlovákiában a szleng kutatása, és hogyan vált a szleng fogalma elfogadottá a cseh nyelvészet konceptuális rendszerében. Megpróbálom megmagyarázni, miért éppen úgy értelmezik ma a szlenget, ahogyan értelmezik, továbbá rá szeretnék mutatni egy másik lehetséges alternatívára is, majd felvázolom az okokat, amiért ez az alternatíva nem verhetett gyökeret a múltban és tulajdonképpen a jelenben sem. A gondolatok, amelyeket itt közlök, a szleng problémáinak sokéves kutatásán alapszanak, amelynek alapköveit két korábbi munkámban raktam le (NEKVAPIL 1986, 1987); mindkét írást HUBÁČEK 1980-ban megjelent tanulmánya inspirálta.

A cseh nyelvészek körében a szleng népszerű kutatási téma, amelyhez egyre több tudós vonzódik, jelen tanulmány is eme népszerűség fényében íródott. A téma népszerűségét bizonyítja az a négy nemrégiben megrendezett konferencia, amelynek témája a szleng és az argó¹ problematikája volt, és amelyek közül az elsőt 1977-ben rendezték.** Fontosnak tartom a mai cseh nyelvészetben járatlan olvasó figyelmét felhívni néhány, cseh tudósok által felállított szlengdefinícióra. Választásom itt JAROSLAV HUBÁČEK-re esett, aki számos tanulmányt írt a cseh szlengről, és akinek jól ismert szlengkonceptiója ma a legszélesebb körben elfogadott Csehszlovákiában: „A szleng mint alacsonyabb kultúrfokon álló, specifikus dolgok megnevezésére szolgáló rétegnyelv a nemzeti nyelv szerves része, amelyet a mindennapi (többnyire félhivatalos és nem hivatalos) kommunikációban az azonos környezetben dolgozók vagy azonos érdeklődésű emberek használnak; részben a nyelvi kommunikáció speciális igényeinek kielégítésére szolgál, részben pedig egy bizonyos társadalmi környezethez való tartozás kifejezésének eszköze” (HUBÁČEK 1979: 17 kk.; kiemelés tőlem — J. N.). Mielőtt továbbmennénk, hangsúlyoznom kell, hogy a fenti definíció általam kiemelt része fontos lesz a továbbiak szempontjára.

* NEKVAPIL, JIŘÍ: Slang and Some Related Problems in Czech Linguistics. In: *Studies in Functional Stylistics*. Ed. by JAN CHLOUPEK and JIŘÍ NEKVAPIL. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1993. 99–111.

¹ A szleng és az argó között nincs lényeges különbség a cseh nyelvészet fogalmi rendszerén belül. Az argót elvben egyszerűen a szleng egy típusának tartják (vö. OBERPFALCER 1934).

** A plzeňi Nyugat-Csehországi Egyetem Tanárképző Kara nemzetközi konferenciáiról (melyet legutóbb hatodik alkalommal 1998 szeptemberében rendeztek meg) ld. LUMÍR KLIMEŠ: Szlengkutatás Csehszlovákiában, valamint Csehországban és Szlovákiában 1920–1996 között. In: *A szlengkutatás útjai és lehetőségei*. Szerk. KIS TAMÁS. (Szlengkutatás 1. sz.). Debrecen, 1997. 52.

ból. Összevethetjük mindezt JAN CHLOUPEK azon meghatározásával, miszerint a „szleng speciális lexikai, néha akár frazeológiai réteget is képvisel”.

1. Történeti tények

Ha nem tévedek, a szleng fogalma az angol nyelvészetrel foglalkozó dán tudós, OTTO JESPERSEN munkássága nyomán vert gyökeret a cseh nyelvészetben, amely fogalmat a „Language: Its Nature, Development and Origin” [A nyelv természete, fejlődése és eredete] és a „Mankind, Nation and Individual from a Linguistic Point of View” [Emberiség, nemzet és egyén nyelvészeti szempontból] című könyveiben vezetett be. A cseh szakirodalomban a szlengfogalom először a „Naše řeč” című folyóirat egyik cikkében — pontosabban VÁCLAV ERTL egyik jegyzetében (1924: 59) — fordul elő, amely JESPERSEN előbbi könyvére reflektált. Ezt a megjegyzést használta fel aztán FRANTIŠEK OBERPFALCER EUGEN RIPPL „Zum Wortschatz des tschechischen Rotwelsch” [A cseh tolvajnyelv szókincséhez] című munkájának terjedelmes ismertetésében (vö. OBERPFALCER 1927: 179). Később OBERPFALCER „Jazykozpyt” [Nyelvtudomány] című, széles kitekintésű összefoglaló kézikönyvében (1932) a szleng alap gondolatát más nyelvészeti fogalmakhoz kapcsolta. Fontosabb viszont, hogy ezután írta meg „Argot a slangy” [Az argó és a szlengek] című értekezését, amely a téma példaszerűen részletes tanulmányozását nyújtja. Éppen ez az értekezés alapozta meg a szleng iránti érdeklődést a cseh nyelvészetben; a mű még ma is meghatározó fontosságú a téma kutatói számára.

De térjünk vissza OTTO JESPERSENhez! Szerinte a szleng olyan beszédmód, „amelyet a közösség által megkövetelt nyelvi közhelyektől való elszakadás vágya inspirál” (JESPERSEN 1925: 149) és amelyet TROST (1935) találóan ekképpen parafrázált: a szleng olyan beszédmód, amely „a szubjektum felszabadulását jelenti egy objektív nyelvi rend alól.” JESPERSEN megkülönbözteti a szlenget az általa *szakmai zsargon*-nak nevezett nyelvvaltozattól, azaz a különféle hivatásokhoz kapcsolódó speciális technikai terminusok és kifejezések készletétől. Szerinte az argó, „a tolvajok és koldusok titkos nyelve” (i. m. 199), amely szintén megkülönböztetendő a szlengtől. A szleng funkciója főként társadalmi csoportokkal hozható kapcsolatba, így a szleng társadalmilag is tipizálható. JESPERSEN főként a diákok és katonák körében használatos szlengről beszél. Ha megvizsgáljuk JESPERSEN kutatásait, azt találjuk, hogy elemzéseiben nagyrészt tisztán lexikai egységeket hoz példaként.

Most térjünk át FRANTIŠEK OBERPFALCERre. Először nézzük meg első könyvét, a „Jazykozpyt”-et (OBERPFALCER 1932), részben azért, hogy megfelelően értékelhessük a nyelvtudományban széles körben elfogadott véleményét, részben pedig azért, mert könyve a legátfogóbb nyelvészeti bevezetés, amely hazánkban napvilágot látott. Ez azért is meglepő, mert a könyv azon kevés cseh nyelvészeti kísérletek egyike, amelyek a két világháború közötti időszakban je-

lentek meg. Éppen ezért OBERPFALCER könyve óhatatlanul jelentős hatású volt a maga idejében, és ami azt illeti, még ma is érdeklődéssel olvassák. A könyv a huszadik század első harmadában, többnyire angolul, franciául és németül írott nyelvészeti tanulmányok hatása alatt készült. Széles koncepciója miatt a szerző természetesen nem kerülhette el az eklektikusságot. Ez az általunk tárgyalt témakörben is felfedezhető.

A jelen gondolatmenet szempontjából leginkább a „Szleng és argó” című fejezet (OBERPFALCER 1932: 26–31) lényeges. OBERPFALCER kiindulópontja a *stavovská mluva* (szakmai beszédmód) koncepciója, valószínűleg azért, mert ez állt legközelebb a cseh olvasókhoz (természetesen szinonimaként azonnal fel-tűnteti a *szaknyelv*-et, a német *Sondersprache* és a francia *langue spéciale* értelmében). OBERPFALCER már maga is azt állítja, hogy a *szakmai beszédmód* megjelölés nagyon sokszínű jelenséget takar, és a következőket írja: „Önálló tudományágakban, mint pl. filozófiában, matematikában, nyelvészetben stb. használatos kifejezések tartoznak ebbe a kategóriába. Jó példa itt a jogászok beszédmódja, akik aprólékos figyelmet fordítanak szavaik egyértelműségére. Hasonlít-suk össze például a *vétség*, a *büntett* és a *főbenjáró bűn* kifejezéseket.” A továbbiakban OBERPFALCER a hivatali bürokrácia, a halászat, a vadászat, a nyomdászat, a bányászat, a selyemkészítés és a kereskedők nyelvéről beszél. De a „szakmai beszédmód” magában foglalja — bár speciális csoportként — a katonaság, a haditengerészet, a diákság, a sportolók és a színjátszás nyelvét is.² És most jön egy (mai szempontból) meglepő állítás: „A szakmai nyelvre a *szleng* gyűjtőnévvel utalhatunk”. Az állítás nyilvánvalóan figyelmen kívül hagyja az általunk vizsgált kifejezésmód eltérő funkcióját. Itt a szleng fogalma egy csoportra, pontosabban egy adott szakmai körre korlátozódik. Bár OBERPFALCER és JESPERSEN álláspontja ebben a kérdésben különbözik, a téma elemzéséhez való közelítésmódjuk azonos: mind OBERPFALCER, mind pedig JESPERSEN lexikai egységekre összpontosít.

Most rátérnék OBERPFALCER „Argot a slangy” [Az argó és a szlengek] című értekezésére (OBERPFALCER 1934). A mű nagy hatása minden valószínűség szerint részben annak köszönhető, hogy a nagy tiszteletnek örvendő „Československá vlastivěda”-ban jelent meg. OBERPFALCER itt már módosította elgondolásait. Ennek oka bizonyosan abban rejlik, hogy az értekezésnek legalábbis hozzávetőlegesen idomulnia kellett a „Československá vlastivěda” ezen számában publikált más tanulmányokhoz, különös tekintettel BOHUSLAV HAVRÁNEKnek a

² OBERPFALCER SAUSSURE „langue” (nyelv) és „parole” (beszéd) közötti megkülönböztetését használja fel. A *diáknyelv* és *katonai nyelv* megjelölések használatát a következőképpen igazolja: „Átvitt értelemben beszélhetünk a diákok nyelvéről, a nők és a gyerekek nyelvéről stb., mert az önálló kifejezésmódok itt sokkal gyakrabban fordulnak elő, mint a szokványos nemzeti nyelvben” (OBERPFALCER 1932: 9). Érvelhetnénk a kijelentés ellen, de el kell ismerni, hogy dinamikus oszcillációt sugall a *langue* és a *parole* között.

cseh dialektusokról szóló írására (HAVRÁNEK 1934). Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a folyóiratnak ez a bizonyos száma két évvel követi a Prágai Nyelvész kör „Spisovná čeština a jazyková kultura” [A cseh irodalmi nyelv és a nyelvkultúra] című gyűjteményes kötetét (amelyet 1932-ben adtak ki), így volt idő reflektálni arra. OBERPFALCER mindenesetre már korábban felismerte a foglalkozásokhoz kötődő terminológiák különleges fontosságát, és ezt a felismerését alkalmazta a szleng fogalmára. Véleményem szerint ezt támasztja alá többek között a következő kulcsfontosságú kijelentés is: „Egy adott társadalmi réteg szókincsében és nyelvtanában olyan sok tipikus vonást találhatunk — még akkor is, ha nem kizárólag foglalkozásokkal kapcsolatos terminológiákról beszélünk —, hogy jogos diákok, katonák vagy sportolók »szlengjéről« beszélni. A nemzeti nyelv társadalmi csoportok szerinti felosztása vezet el bennünket tehát a szleng terminusáig. A szleng fogalma alatt társadalmi szempontok alapján megkülönböztetett beszélt nyelvet értünk. A megkülönböztetés az írott nyelvben is létezik attól függően, hogy az adott nyelv milyen funkciót hivatott betölteni. A hivatalok vagy a jog nyelvezetét például számos sajátosság különbözteti meg az irodalmi művek nyelvezetétől. Ezeknek a különbségeknek a problematikája azonban a hivatalos cseh és szlovák nyelv sajátosságainak kérdéskörébe tartozik.” (1934: 311 k.). A fenti idézet és a „Jazykozpyt” számos más részlete segítségével megpróbálhatjuk rekonstruálni OBERPFALCER koncepciójának főbb elemeit, amelyek alapján felosztotta a cseh nyelvet. A koncepció alapvető eleme, hogy a közös nemzeti nyelvet beszélt és írott formákra osztotta (ld. 1932: 44). Másik lényeges vonása, hogy az írott nyelvet elvben azonosította a hivatalosan elfogadott (standard) nyelvvel (lásd *uo.*, ill. 1932: 39). A nemzeti köznyelv beszélt formája a társalgási nyelv. A társalgási nyelv „a közhasználatban lévő beszélt nyelvnek azon formája, amelyet nem érintenek szakmai vagy regionális variánsok” (1932: 43). A társalgási nyelv „általában a szleng és az argó alapja” (1932: 44). Hozzá kell tennünk, hogy szerinte a szleng és az argó nem kizárólagos nyelvi formák a beszélők számára, „ezek mellett gyakran fejezik ki magukat a köznapi nyelv és a regionális dialektus segítségével” (1932: 311; *vö.* 312).

Az eddigieket a következőképpen foglalhatjuk össze:

Míg JESPERSEN a szlenget elsősorban funkcionális szempontból jellemezte, és míg számára a szleng egyedi társadalmi csoportokra (diákok, katonák stb.) vonatkoztatott közelebbi meghatározása másodlagos jelentőségű volt, addig OBERPFALCER leginkább a szleng csoportokban előforduló beszélt formájára helyezte a hangsúlyt. Számára a szleng tulajdonképpen egy bizonyos csoport által beszélt nyelv. És mivel elvben azonosítja az írott nyelvet az elfogadott, hivatalos (standard) nyelvhasználattal, a szleng különféle típusai számára analógiái az úgynevezett „funkcionális nyelveknek” (az elfogadott nyelvhasználat azon formáinak, amelyek összhangban vannak az elfogadott nyelv által betöltendő specifikus funkciókkal). (OBERPFALCER azonban kevés figyelmet fordított a beszélt

csoportnyelv funkcióira; nem mondta ki, hogy egy ilyen nyelv egy adott társadalmi csoportban a legáltalánosabb formában reprezentál egy szóbeli kommunikációt szolgáló eszközt; OBERPFALCER csak egyfajta „nyelvi sportról” beszél, amely nemcsak a szlengben, hanem az argóban is működik, teljesen függetlenül a titkosítási szándéktól.)

A szleng OBERPFALCER számára teljes nyelvi rendszert képvisel abban az értelemben, hogy képes kommunikatív szöveget létrehozni. Ez a fent idézett részlettel függetlenül — amely OBERPFALCER tudósi alapállásának kulcsa — szemléltetéseivel és az idevágó fejezetekkel is alátámasztható (OBERPFALCER 1934), például az argó és a diákszleng által képzett folyamatos szövegekről (pl. 342 k.) szóló részletekkel (ezek egyikét úgy mutatja be, ahogyan két diák szlengben beszél egymással).

Ez a következtetés kétségtelenül meglepő különösen kiinduló állításom fényében, miszerint OBERPFALCER az argó és a szleng terén folytatott tanulmányai évtizedeken keresztül döntő fontosságúak voltak a szleng megértéséhez Csehszlovákiában, és ami a legfontosabb, azok is maradtak (vö. például HUBÁČEK fentebb idézett szlengdefiníciójával). A paradoxon feloldható, ha nemcsak OBERPFALCER szlengkoncepcióját vesszük szemügyre közelebbről, hanem azt a metódust, ahogyan a szleng tanulmányozza, és azt is, hogyan közli tanulmányának eredményeit.

Sokat fedezhetünk fel, ha figyelmünket OBERPFALCER összefüggő szöveg-példáira fordítjuk. Ezek egyikéből idézek itt (1934: 325):

Zamotej jezuitovi šišku (lži u vyšetřování) soudce! Nedej (neříkej), že přišla se mnou liška (zlato) a nástrče (prsteny)! Pust' na něj fůr (namluvu), že hyeny (detektivové) tě vzali do mlátičky (nutili bitím, abys mluvil), nebo nejdem z vily (nebudem propuštěni z Pankráce) a budem v Kartáči dělat moulu (v Kartouzích uvězněni). Chápeš?³

Zavard össze a jezsuitát (hazudj a bírónak)! Add be neki, (mondd neki) hogy a róka (az arany) és a zablák (gyűrűk) nem voltak nálam! Ereszd el neki a szöveget (hitesd el vele), hogy a hiénák (a detektívek) beledobtak a cséplő-gépbe (megverték, hogy szóra bírjanak), vagy sohasem kerülünk ki a villából (a börtönből), és majd csak ülhetünk a Kartáčban, mint a maflák (a kartouzi börtönben). Felfogtad?

Mint látható, OBERPFALCER az argó szöveget dőlt betűvel jelölte, és zárójelben hozzátette a cseh nyelvben elfogadottan használt változatokat, hogy így magyarázza meg az egyes argókifejezések jelentését az olvasónak. Alapvető fontosságú, hogy csak néhány, a szövegben előforduló kifejezést magyaráz meg, a többit az olvasóra bízta, mivel OBERPFALCER feltételezi, hogy az argó (vagy a

³ Ez a szöveg egy úgynevezett „papírsárkány” (a börtönből titokban küldött levél), azaz írott szöveg. Azért választottam ezt, mert szemben OBERPFALCER más példáival ez nyilvánvalóan autentikus. Az írott forma itt nem lényeges.

szleng) fonetikai, morfológiai és szintaktikai szerkezete egybeesik az olvasó saját nyelvének ezen szerkezeteivel, és bizonyos mértékben még azonos szavak is előfordulhatnak az olvasó saját szókincsében (OBERPFALCER 1934: 311). Ez OBERPFALCER értelmező stratégiájának alapelve, mint ahogyan erre már tanulmányának második oldalán rá is mutat (1934: 312): „A beszélt cseh nyelv ezen speciális formáinak [a szlengnek és az argónak — J. N.] nyelvészeti vizsgálatánál figyelembe kell venni azokat az aspektusokat, amelyek különböznek a közhasználatban lévő nyelvtől (és a dialektustól). A területi meghatározottságú nyelvi különbségek (dialektusok) a fonetikai és morfológiai rendszerek tipikus vonásaival magyarázhatók. De a nyelvben fellelhető társadalmi különbségek nem a szóalkotásban és a hangalak változásokban mutathatók ki, hanem a lexikai egységekben és azok jelentésében, ahol egy adott társadalmi réteg nyelvi találmányossága megmutatkozik. Ezért szükséges tehát lexikai és szemantikai szempontból képet festeni a cseh szlengről és argóról. Néhány tipikus tulajdonság a nyelvtani rendszerben is található”. Feltételezhetjük, hogy OBERPFALCER ezen tulajdonságok alatt a szóalkotási leleményességet érti: a melléknevek főnevekként való használatát, az egyes szám tárgy esetben az élettelen helyett előre vonatkozó hímnemű alak alkalmazását (pl. *dej mi čouda* ’adj egy szippantást’ — az szóvégi *-a* hímnemű élőlényre vonatkozó toldalék) és az ún. szinonimátültengést. Ha átnézzük az értekezést, valóban azt láthatjuk, hogy a munka igen sok lexikai egységet és azokhoz tartozó szóalkotási eszközt tartalmaz, csakúgy, mint JESPERSEN tanulmánya. Ez már egybeesik a kortárs cseh nyelvészet általános szlengkoncepciójával. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez nem OBERPFALCER szlengfogalmának köszönhető, hanem közelítésmódjának, és annak, ahogyan bemutatja a módszerét.

2. A használaton kívüli alternatív megoldás

Most fel kell tennünk a kérdés, hogy nem lett volna-e valami más alternatív közelítésmód OBERPFALCER számára, és hogy nem hathattak-e inspirációként rá és követőire a prágai nyelvészeti iskola strukturális-funkcionális munkái. Fentebb már érintőlegesen foglalkoztunk a kérdéssel, miszerint ha OBERPFALCER a beszélt nyelvben megmutató társadalmi különbségek eredményeként értelmezte a szlenget, és ha az írott nyelvet többé-kevésbé azonosította az elfogadott (standard) nyelvhasználattal, akkor lehetséges, hogy olyan forrásokból merített inspirációt, amely a standard nyelvben fellelhető különbségeket vizsgálta. HAVRÁNEK funkcionálisnyelv-meghatározása azonban nem állítható párhuzamba a szlenggel, mégpedig azért nem, mert a csoportosítás elsődleges kritériuma funkcionális, és nem társadalmi. Arra is emlékeznünk kell, hogy HAVRÁNEK nem rendszeralkotó teljességgel írta le a funkcionális nyelveket, hanem inkább a szókincre fordított figyelmet (vö. HAVRÁNEK 1932). De 1934-ben (vagyis ugyanabban az évben, amikor a „Československá vlastivěda” 3. kötete megjelent)

napvilágot látott egy másik figyelemreméltó munka, amely mára többé-kevésbé feledésbe merült, amely azonban nagyban segítheti témánk taglalását. A funkcionális és társadalmi aspektusok egyesítése miatt valahol OBERPFALCER szleng- és HAVRÁNEK funkcionálisnyelv-konceptiója között áll. ZDENĚK VANČURA munkájáról van szó: „Hospodářská lingvistika” [A gazdasági szaknyelv vizsgálata].

Az akkori kortárs nyelvészek (pl. SAUSSURE, JESPERSEN, GARDINER és mások) munkáinak lenyűgözően átfogó elemzése mellett ez a mű gyakorlatilag az első kísérlet a strukturális-funkcionális módszert alkalmazására (különös tekintettel HAVRÁNEK értelmezésére) a kereskedelemmel foglalkozó emberek körében megfigyelt verbális jelenségekre. Az elemzéstől függetlenül, VANČURÁT leginkább a kereskedelmi nyelv (*Wirtschaftssprache*) érdekelte. Bemutatja (HAVRÁNEKkel összhangban), hogy a standard nyelv három funkciója alkalmazható erre a nyelvre: főként a gyakorlati-specialista funkció, az elméleti-specialista és kommunikatív funkció. Ezért tehát a kereskedelmi nyelv elhatárolását lehetővé tevő kritériumok nem a funkcionalitásában, hanem valahol máshol keresendők, mégpedig egy olyan homogén társadalmi környezetben, amely egységes „tematikus alapot” nyújt arra vonatkozóan, amit „ezen vagy azon a nyelven mondanak” (VANČURA 1934: 48). Még ha a funkcionális és társadalmi aspektusok egységesítését ötletesnek is tartom (később alkalmazták is egy bizonyos szleng ún. kifejező és szakmai rétegeinek megkülönböztetésénél), szerintem a tanulmány fontosságát máshol kell keresnünk: alaposan szemügyre veszi a gazdasági szaknyelv vizsgálatának (*Wirtschaftslinguistik*) akkor elfogadott koncepcióját, amely addig csak lexikai egységekkel foglalkozott, és ekképpen töpreng: „Ha a kereskedelem nyelve csak terminológia és frazeológia kérdése, jogosultak vagyunk-e egyáltalán nyelvnek nevezni, és vannak-e alapok, amelyekre felépíthetjük a gazdasági szaknyelv vizsgálatát?” (VANČURA 1934: 34). Erre a kérdésre azt a választ adja, hogy feltétlenül a kereskedelmi szférában előforduló teljes szövegekből kell kiindulni, mert ezekben mutatkozik meg a kereskedelem nyelve. Ebből következik, hogy a kereskedelem nyelve nem kizárólag szakszavakra és kifejezésekre alapul, hanem lenniük kell más tényezőknél is, amelyek elősegíthetik egy működőképes nyelv kialakulását. Természetesen igaz, hogy az ilyen szövegekben egyes elemek hangsúlyozottabban utalnak gazdasági funkcióra, és az is, hogy ezek valóban szakszavak és kifejezések. Ezeket VANČURA állandó elemeknek nevezi. De meg kell találnunk azokat az alkotóelemeket, amelyek segítségével az állandó elemek kombinálhatók más elemekkel. Ezeket nevezi VANČURA potenciális elemeknek, mivel kereskedelmi szövegeken kívül is előfordulhatnak. Csak az állandó és potenciális

elemek kombinálhatóságának definiálásán keresztül kaphatunk teljes képet a kereskedelem nyelvéről.⁴

Jól látható, hogy VANČURA megközelítése alapot adhatott volna a szleng vizsgálatához is (és talán még mindig szolgálhat modellként), mivel a kereskedelmi nyelv és a szleng bizonyos típusa között található néhány párhuzam. A kereskedelem nyelvezete standard csoportnyelvet reprezentál, azaz formális (a „formális viselkedés” értelmében), míg a szleng nem standard (informális) csoportnyelv. Röviden azt mondhatjuk, hogy VANČURA a „Hospodářská lingvistiká”-ban figyelemreméltó koncepciót tesz közzé a csoportnyelvek tanulmányozásával kapcsolatban. Munkáját viszont azzal a konklúzióval fejezi be, hogy szándéka szerint csak lexikai egységekre fordított figyelmet. Elméleti újdonság felmutatása tehát csak kíváncsolság maradt számára, mivel végül következtetései egybeesnek OBERPFALCER álláspontjával.

Most pedig megpróbálom bemutatni, miért volt és van ez most is így.

3. Magyarázat: differenciáló kontra komplex szövegelemzés

Senki sem vitathatja, hogy a diákok, a katonák és a kereskedelemben dolgozók szöveges formában kommunikálnak, így megfelelően gazdag és strukturálisan teljes nyelvi rendszer áll rendelkezésükre. Egy témába vágó szövegkorpusz elemzésén keresztül felfedhetjük ezt a teljes strukturális rendszert, és ennek eredményeképpen talán megkonstruálhatjuk a diák-, a katona- és a kereskedelmi nyelv átfogó nyelvtani rendszerét, vagyis leírhatunk egy teljes egészében kiforrott nyelvi variánst.

Miért is nem alkalmazzák ezt a megközelítést? A differenciáló és a komplex szövegelemzések előnyei és hátrányai magukban foglalják a választ a fenti kérdésre. A mai cseh nyelvészet szlengkoncepciója akkor fogadható el teljes mértékben, ha feltételezzük, hogy a nemzeti nyelv nem túlságosan megosztott. E feltételezés alapján azt állíthatjuk, hogy nem érdemes nyelvtani rendszert építenünk egyes társadalmi csoportok számára (pl. hobbi, foglalkozás vagy életkor szerint), mivel tartalmilag minden bizonytalansággal átfedések mutatkoznak. Azok a szerzők, akik osztják ezt a nézetet, általában azért vélekednek így, mert intuitíve tudják, mi az, ami közös az egyes társadalmi csoportok által használt „nyelvtani rendszerekben”, és ezt a tudást feltételezik olvasóikról is. Ezért tehát kizárólag (vagy többnyire) differenciális jelenségeket vizsgálnak. Ennek a közelítésmódnak van egy másik, módszertanilag tisztább változata: egy szöveg komplex elemzésének elvégzése, és ebből csak bizonyos megkülönböztethetőségre utaló

⁴ Lásd még: VANČURA 1936. VANČURA nézeteinek rövid áttekintését CEJP (1947) figyelemreméltó, de jobbra elfeledett munkájában, amely a nyelv strukturális-funkcionális koncepcióján és a cseh nyelv szemiotikai elméletén alapul. Vö. még PYTELKA 1972.

eredményeknek a felmutatása (a különböző társadalmi csoportok közös nyelvtani tulajdonságainak szempontjából).

A komplex és a differenciáló szövegelemzés előnyei és hátrányai nagyjából maguktól értetődők. A komplex elemzés (és természetesen az eredmények bemutatása) igen munkaigényes, de pontosabb, tudományosabb. A differenciáló elemzés kevésbé munkaigényes, gyakorlatiasabb (pl. lexikonhasználók és fordítók támaszkodhatnak rá), lényegre törő akadémikus körülírások nélkül.

4. Kiegészítés: a nemzeti nyelv tagolódása

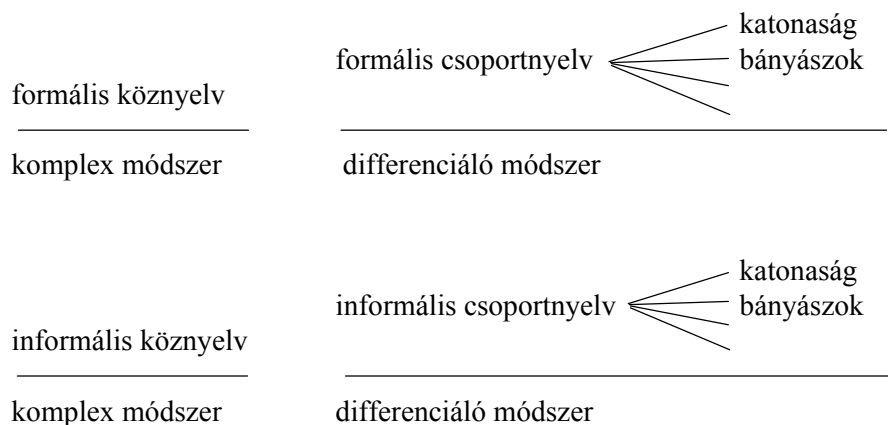
Most megpróbálok egy lépéssel előbbre jutni a fent leírtakkal kapcsolatban. Az alábbiak jogosságát azzal tudom igazolni, hogy a szleng egyetlen elmélete sem tartható fenn végső fázisában a nemzeti nyelv tagolódásának általános érvényű elmélete nélkül. Ezt a tagolódást a különféle nemzeti nyelvek esetében a heterogén nyelvi szerkezetek vagy a nyelvi variánsok számbavételével jellemzik. Álláspontom szerint ezek a szerkezetek, formák vagy variánsok bizonyos mértékig nyelvészeti konstrukciók. Felmerülhet persze a kérdés, hogy miért kellene akkor éppen ezt vagy azt a konstrukciót előnyben részesíteni. Ennek egyik kritériuma egyfajta társadalmi igény kielégítése lehet. Ilyen igény szóba jöhet például a nyelvtanításban egy bizonyos alapszintet már elért hallgatók, például külföldiek tanítása esetén.

Azonosulva a fenti állásponttal úgy gondolom, hogy manapság helyénvaló formális és informális nyelv vagy kifejezőmód alapján tagolni a nemzeti nyelvet. Ezeknek a koncepcióknak az előnye egyrészt abban rejlik, hogy könnyen beépíthetőek a viselkedésmód, a cselekvés és a tevékenység általános elméleteibe, másrészt abban, hogy alkalmazhatóságuk nem csak verbális tevékenységekre korlátozódik. Vegyünk példának két állítást: „formálisan fejezi ki magát” és „formálisan viselkedik”. Alapvető fontosságú, hogy a formális—informális megkülönböztetés különféle tevékenységekre alkalmazható.

Mind a formális, mind pedig az informális nyelv tovább osztható aszerint, hogy hogyan alkalmazható a közhasználatban lévő nyelvre és a csoportnyelvre. Nyelvtanítás céljából a közhasználatban lévő nyelv (mind formális, mind informális síkon) komplex, a csoportnyelv (szintén mindkét síkon) differenciáló módszerrel írható le, mivel a köznyelv nyújt alapot a csoportnyelv számára.

Talán nem szükséges hangsúlyozni, hogy ez csak egyszerű polarizáció kérdése: nyilvánvaló például, hogy formális és informális között nincs éles határvonal. A döntő kérdés az adott konstrukciók elfogadását vagy elvetését illetően minden bizonnyal az marad, hogy milyen nyelvi tényezők hozzák létre a formális és az informális nyelvet, és hogy van-e lehetőségünk ezek pontos meghatározására.

A fenti értelmezés grafikusan a következőképpen ábrázolható:

Amint az látható, az ábra elvben követi a fent bemutatott koncepciókat (a formális pólust főként ZDENĚK VANČURA, az informálist FRANTIŠEK OBERPFALCER képviseli).⁵

Irodalom

- СЕРП, Л. (1947): *Структурální rysy anglické obchodní korespondence* [Az angol nyelvű üzleti levelezés strukturális kérdései]. Praha.
- СНЛОУРЕК, J. (1988): *О социальной и территориальной дифференциации чешского языка* [A cseh nyelv társadalmi és területi tagolódása]. In: *Новое в зарубежной лингвистике XX*. Москва. 158–72.
- Československá vlastivěda* [Csehszlovák honismeret]. 1934. 3. kötet. (Jazyk) [Nyelv]. Praha.
- ERTL, V. (1924): *Z našich časopisů* [Folyóiratunkból]. *Naše řeč*, 8: 58–61.
- HAVRÁNEK, B. (1932): *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura* [Az irodalmi nyelv és művelésének kérdései]. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha. 32–84.
- HAVRÁNEK, B. (1934): *Nářečí česká* (Cseh dialektusok). In: *Československá vlastivěda* III. (Jazyk). Praha. 84–218.
- HUBÁČEK, J. (1979): *O českých slanzích* [A cseh szlengokről]. Ostrava. (2. kiadása: 1981.)
- HUBÁČEK, J. (1980): *О традиции в изучении сленга в чешском языке* [A cseh nyelvi szlengkutatási hagyományról]. *Вопросы языкознания*, 2: 127–35.

⁵ A jelen cikk az 1988-as plzeň-i Argó és Szlang Konferencián előadott dolgozatom átdolgozott változata. (Vö. *Sborník přednášek ze IV. konference o slangu o argotu*. Ed. L. KLIMEŠ. Plzeň, Pedagogická fakulta v Plzni, 1989. 33–48).

- JESPERSEN, O. (1922): *Language: Its Nature, Development and Origin* [A nyelv természete, fejlődése és eredete]. London.
- JESPERSEN O. (1925): *Mankind, Nation and Individual from a Linguistic Point of View* [Emberiség, nemzet és egyén nyelvészeti szempontból]. Oslo. | A könyv szlengről szóló fejezetének magyar fordítását lásd kötetünk 203–12. lapjain.
- NEKVAPIL, J. (1986): On the Communicative Approach to the Study of Slang [A szleng vizsgálatának kommunikatív módszeréről] In: *Reader in Czech Sociolinguistics*. Szerk. J. CHLOUPEK–J. NEKVAPIL. Prague–Amsterdam–Philadelphia. 195–205. | Magyar fordításban: JIŘÍ NEKVAPIL: A szleng vizsgálatának kommunikatív módszeréről. In: *A szlengkutatás útjai és lehetőségei*. Szerk. KIS TAMÁS. (Szlengkutatás 1. sz.). Debrecen, 1997. 81–9.
- NEKVAPIL, J. (1987): О некоторых аспектах сопоставительного изучения сленга [Az összehasonlító szlengkutatás néhány aspektusáról]. In: *Сопоставительное изучение славянских языков*. Москва. 174–8.
- OBERPFALCER, F. (1927): Eugen Rippl: Zum Wortschatz des tschechischen Rotwelsch [Eugen Rippl: A cseh tolvajnyelv szókincséhez. (Ismertetés)]. *Naše řeč*, 11: 176–86.
- OBERPFALCER, F. (1932), *Jazykozpyt* [Nyelvtudomány]. Praha.
- OBERPFALCER, F. (1934): Argot a slangy [Az argó és a szleng]. In: *Československá vlastivěda 3. Jazyk*. Praha. 311–75.
- PYTELKA, J. (1972): The Prague School and Studies in the Language of Commerce [A prágai kör és az üzleti nyelv vizsgálata]. In: *The Prague School of Linguistics and Language Teaching*. Szerk. V. FRIED. London. 211–23.
- Spisovná čeština a jazyková kultura* [A cseh irodalmi nyelv és a nyelvkultúra]. Praha, 1932.
- TROST, P. (1935): Argot a slang [Az argó és a szleng]. *Slovo a slovesnost*, 1: 240–2.
- VANČURA, Z. (1934): *Hospodářská lingvistika* [A gazdasági szaknyelv vizsgálata]. Praha.
- VANČURA, Z. (1936), *The Study of the Language of Commerce* [Az üzleti nyelv vizsgálata]. Travaux du Cercle Linguistique de Prague 6. 159–64.

(Fordította Csató Péter)